

Від головного редактора:

Упродовж 2007-2008 років відбувалося жваве спілкування редакції “Світогляд” із членами спеціальної Комісії РАН з боротьби зі лженаукою щодо висвітлення спільних позицій як протистояти Серед таких питань важливим є висвітлення широкої думки представників різних релігійних конфесій, як і думки науковців

Василина Орлова - відома російська письменниця і фаховий публіцист стосовно конфесійних питань та взаємодії церкви і суспільства

інтерв'ю з

Ростислав Поліщук - член спеціальної Комісії РАН з боротьби зі лженаукою, про розрізнення науки та релігії

Преамбула інтерв'ю МН

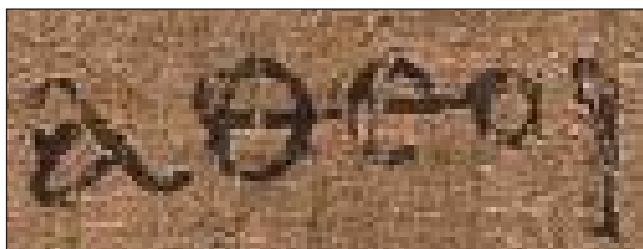
Загальна увага, яка була викликана листом академіків, прикута до тем, пов'язаних із взаєминами релігії та науки. Обговорюється безліч питань, які завжди непомітно жевріли в глибині теперішнього вченого “дискурсу”. З'явився цілий спектр різних світоглядів. Професор **Сергій Капиця** вважає себе російським православним атеїстом. Член громадської Комісії зі боротьби із лженаукою та фальсифікацією наукових досліджень Російської академії наук доктор фізико-математичних наук **Ростислав Феофанович Поліщук** говорить про себе та багатьох інших учених як про освічених атеїстів. Освіченому атеїстові розум не дозволяє розділяти догмати будь-якої релігійної конфесії, але наявність поняттєвого стрижня існуючого космосу він визнає.

ВО: Розкажіть, будь ласка, про Комісію РАН з боротьби зі лженаукою. Що це за організація, коли вона була створена, які її завдання?

РП: Комісія утворена при Президії РАН у листопаді 1998 року у зв'язку зі спостережуваною деградацією суспільної свідомості, що загрожує виконанню завдань модернізації та безпеки Росії. Увійшли до неї близько сорока чоловік. Очолює комісію академік РАН **Едуард Павлович Кругляков**. У число її учасників входить академік РАН **Віталій Лазарович Гінзбург**, нобелівський лауреат, який був одним із ініціаторів відкритого листа десяти академіків РАН про небезпеку клерикалізації нашої світської багатонаціональної держави. Комісія випускає бюлетень “На захист науки”. Комісія громадська, і вона покликана, зокрема, протистояти наступу на суспільство псевдонауки й окультизму, які ринули в інформаційний простір Росії після катастрофи комуністичної ідеології. Це особливо видно по ЗМІ — тепер багато навіть солідних видань публікують гороскопи, астрологічні прогнози тощо. Небезпечніше те, що зустрічаються нові лисенки, люди високого соціально-економічного статусу, які претендують на перебудову оборони й економіки Росії за допомогою федеральних програм створення вічних двигунів із коефіцієнтом корисної дії більше 100%, “інерціоїдів”, що суперечать законам механіки, промислового видобутку енергії вакууму, перетворення різних металів у золото, залучення “енерго-інформаційних полів”, астрології й іншого окультизму в практику серйозних відомств і підприємств. При цьому нашу комісію деякі люди намагаються представити чимось на зразок нової інквізиції, хоча ми опираємося на єдині для всіх науково-дослідні факти та логіку.

ОСВІЧЕНИЙ АТЕЇЗМ

*Найраніше відоме вживання слова **αθεοι** (atheoi) у Посланні до Ефесян (2:12) на папірусі, поч. III ст.*

ВО: Чи слід вважати що, церква в протистоянні окультизму є співницею науки?

РП: У боротьбі з дохристиянським язичницьким окультизмом, з тим, що богослови іменують бездуховною містиккою, церква і наука є союзниками. **Унеспокійні часи, коли відбувається зіткнення та руйнування різних світоглядних установок, активізуються примітивні та стійкі своєю примітивністю структури первісної магичної свідомості.** Суспільство ж завжди структурується не тільки за рівнем добробуту, але й за різницею пізнавального віку, який не завжди корелює із біологічним віком людини. Людина — істота не тільки розумна, але й емоційно-вольова, і її розумне й емоційно-вольове начало повинні бути в гармонії, відрізнитися для різних соціальних страт. Коли перероджений у розумування розум занадто відривається від ґрунту реальності, руйнуючи зазначену гармонію, він зазнає поразки в протистоянні вірі. Так, наприклад, виникло те, що для еллінів було божевільям — християнські релігійні догмати. Справа в розходженні між існуванням, яке “переживається”, і усвідомлюваною сутністю. Говорячи словами **Сергія Аверинцева**, існування — це життєвий потік явищ із їхніми нерозчленованими символами людського самовідчуття в світі, відмінний від отримованої з цього потоку непорушно-самототожної сутності.

Людському існуванню властиве переживання таємниці буття, а прагнення її розгадати властиве його сутності. Релігія вчить витриванню перед лицем цієї таємниці, наука ж штурмує її і з боями розширює межі природного, демістифікуючи й скасовуючи “чудеса”. При цьому наука як поняття, що розвивається, самокритична, тоді як релігія догматична й автори-

тарна. Як сказав Сергій Аверинцев, фідеїстичний раціоналізм ворожий духу науковості й деякою мірою — релігійному переживанню таємниці. Так що для релігії шкідливо заглиблюватися на територію шкільного й академічного наукового знання.

ВО: Скажіть, чи вірні, на ваш погляд, слова американського фізика Стівена Вайнберга про те, що “досвід ученого робить релігію зовсім несуттєвою”?

РП: У дискусіях на цю тему часто наводять слова Айнштайна “не можна вірити в безбожну науку” як доказ його релігійності. Але це лукавство, неприйнятне для християнина. Адже що Айнштайн розумів під релігійністю? Він розглядав релігію в контексті її історичного становлення. У первісному суспільстві була вкорінена релігія страху, потім виникає релігія моралі, потім — космічне релігійне почуття, несумісне з вірою в персоніфікованого Бога. Антропоморфної концепції Бога як особистості в цьому світогляді не існує. Айнштайн пише: “Для того, хто цілком переконаний в універсальності дії закону причинності, ідея про істоту, здатну втручатися в хід світових подій, абсолютно неможлива”. А також: “Науку звинувачують, хоча й несправедливо, у тім, що вона підірвала мораль. Насправді ж етичне поведіння людини повинне ґрунтуватися на співчутті, освіті й суспільних зв'язках. Жодної релігійної основи для цього не потрібно. Було б дуже кепсько для людей, якби їх можна було втримувати лише силою страху й кари та надією на воздаяння за заслугами після смерті”.

Релігія й наука — це непримиренні протилежності, якщо їх розглядати в такому сенсі. І коли він писав, що “у наш матеріалістичний вік справжніми вченими можуть бути тільки релігійні люди”, він мав на увазі їхній спінозівський інтелектуальний захват перед лицем космічної гармонії світобудови. Релігійні політеїстична й монотеїстична стадії в еволюції світогляду необхідні й природні, але в людей, які присвятили своє життя науці, вони можуть природно переходити в стадію універсального космічного почуття, що зближає деїстів, пантеїстів і освічених атеїстів. За словами Айнштайна, “у пробудженні й підтримці цього почуття в тих, хто здатний його переживати, і полягає найважливіша функція мистецтва й науки”. Учені з їхніми того чи іншого роду космічними почуттями гідні такої ж поваги, як буддисти й теїсти.

ВО: Безперечно, учені гідні найглибшої поваги. А яка ж світоглядна стадія, по-вашому, є вищою відносно релігійної?

РП: А яка зі стадій становлення людини вища — юнацька, доросла чи стареча? Одні завдання вимагають натхнення, інші — прагматизму й сили, треті — мудрості. Тут краще від порядку субординації перейти до порядку координації. Православний священник Олександр Єльчанинов закликав “учитися в тих же католиків”. А я закликаю віруючих учитися у вчених. Я бачив, як горіли очі в різних слухачів на публічних

виступах Гінзбурга, Алфьорова, Кардашова, Гросса, Арнольда, Лінде. Розум не надає атеїстові Гінзбургу санкції вірити в надприродне, але він визнає, що Біблія — це видатний пам'ятник людської культури й що кожна культурна людина повинна мати уявлення про всі світові релігії.

Шкільні підручники з історії релігій світу в Росії вже створені. Треба враховувати, що в такій багато-конфесійній країні, як Росія, говорити про одну релігію на шкоду знанню про інші релігії нечесно. Для Айнштайна “люди, подібні Демокриту, Франциску Ассизському й Спінозі, мають багато спільного”. Навіщо позбавляти школярів можливості розрізнити всі сузір'я на культурному небосхилі людства, любовно виділяючи серед них рідне російське сузір'я?

ВО: Скажіть, теологія — це наука?

РП: Крім відповідей “так” і “ні” є ще відповідь “розрізняю”. За формою, за терміном — теологія є наука, за змістом — віровчення, як і, до речі, “науковий комунізм”. У слові “теологія” є “логос”, що вказує на науковість. Але я вже говорив про суперечливість фідеїстичного раціоналізму. Крім того, католицький есенціалізм і православний енергетизм тлумачать слово “логос” по-різному. Не випадково Достоевський писав у своєму “Щоденнику письменника”, що якщо Христос та істина не єдине, то він скоріше із Христом поза істиною, ніж з істиною поза Христом. Він мав на увазі, мабуть, плоску “евклідову” механічну мертву істину. Але світ і істина про світ є процесом, і сьогодні істина світу вже “неевклідова”.

Однак попри всю свою процесивність істина для всіх одна. І виникає неминуча альтернатива: якщо Бог об'єктивно існує, то атеїзм є теологічною проблемою; але якщо Бог існує тільки у створюючому людину віртуальному просторі культури, то релігія — це наукова проблема. При цьому варто розрізнити живе, тепле переживання й холодну теорію типу теології або герменевтики (втім, навіть у математику для розуміючого її вкладений “жар холодних чисел”): ексцес раціональності й формалізації руйнує і юне релігійне захоплення, і зрілу глибоку наукову інтуїцію.

ВО: Давайте пояснимо: фідеїзм — концепція переваги віри над розумом. Але ж науковий підхід ворожий не всьому, що пов'язане з вірою?

РП: Релігія, мистецтво, філософія й наука — це різні гілки єдиного куща культури, що ростуть із єдиного кореня. Цим загальним коренем є міф, у якого є своя логіка (за Голосовкером) і своя діалектика (за Лосєвим). Адже людина розумна починається там і тоді, де й коли вона з неіснуючим починає діяти, як з існуючим, тобто починається з міфу.

Людське пізнання народилося разом з людиною: коли вона почала зіштовхувати предмети й природні стихії одні з одними, виникла мова жестів, малюнків, символів і слів, зміст яких продиктований змістом їхніх реалій. Виник віртуальний простір культури, виникла мова як “дім людського буття”, згадаємо

Гайдеггера. У *Лобачевського* є цікава думка: “Поверхні й лінії не існують у природі, а тільки в уяві: вони припускають, отже, властивість тіл, пізнання яких повинне народити в нас поняття про поверхні й лінії”. Коли, переборюючи почуття реальності, народилися поверхні й лінії як наукові міфи, емпіричне “землемірство” перетворилося в теоретичну науку — “геометрію”. Наука є поняттям, що розвивається, і все древо пізнання виросло з єдиного насіння поняття буття. Оскільки кожна система наукових понять суперечлива, наука народжує нові поняття, що народжують нові протиріччя. Сьогодні видна межа застосовності понять не тільки актуальної нескінченності, вічності, простору, часу, але й матерії. Народження нових понять супроводжується глибоким змістовим перетворенням всієї наукової картини світу. Якщо ж богослови у свою чергу не вдихнуть нове життя в старі релігійні міфи, вони не зможуть відповісти адекватно на нові виклики історії, що вимагає нових відповідей на старі питання.

ВО: Як ми знаємо, богословське обговорення багатьох “старих питань” ведеться, і дуже активно. Розкажіть, як ви особисто прийшли до міркувань про Бога.

РП: У наш час було мало можливостей придбати в школі чесні гуманітарні пізнання, але була можливість захопитися фізикою й точною математикою. Мій дід, Іван Захарович Нікітін, був старовір, а мати Валентина Нікітіна — комуністка. Її двоюрідний брат, Олександр Васильович Беляков, в 1937 році зі *Чкаловим* і *Байдюковим* зробив безпосадковий переліт з Москви до США через Північний полюс. Він був “сталінським соколом”. Це зовсім різні долі, і сьогодні, через одне-два покоління, ми змушені помістити тих, хто нам дорогий, у більш широкий культурний контекст — для того, щоб як і раніше любити тих і інших, не розділяючи їхніх світоглядних позицій. Не можна бути епігонами наших предків, треба виробляти нові, більш реальні уявлення.

ВО: То на якій основі можуть будуватися нові уявлення?

РП: Новому часу потрібні нова міра реалізму й новий міф. Вибираючи їх, кожне покоління й кожна людина ризикують, але робити це необхідно. Треба мовою понять систематизувати минулу живу історію як щось, що сталося, щоб свідомо оживити її продовження власним життєвим матеріалом, зробити власний вибір.

Треба зрозуміти, що не випадково в Європу на певному історичному етапі прийшло християнство. Не випадково автократор-самодержець Цезар і пантократор-вседержитель Христос були затребувані історією приблизно в один час: неприродна імператорська влада після республіканської влади, яка вичерпала свій ресурс природних відносин, одержала ідеологічну санкцію від християнства з його концепцією надприродної влади імператора небесного. На зорі християнства перші християнські мученики демонстрували велику самовідданість, а на подальших

етапах одні християни спалювали інших християн на багаттях інквізиції й у деревних зрубках. Крім утопії теократії була утопія “Держави” *Платона* й комунізму *Маркса*. Всі ці утопії виходили з неявної передумови можливості повного знищення соціальної ентропії з опорою на всемогутню волю або всемогутній розум. Сьогодні ми знаємо, що хаос, ентропію можна тільки безупинно витісняти з одних місць (соціальних страт, держав і т.д.) в інші ціною її загального збільшення.

У цьому сенсі життя подібне до фронту вогню: у піч історії йдуть покоління й народи, встигаючи передати естафету життя й достоїнства нащадкам.

ВО: Але ж всякого роду боротьба за душі все одно відбуватиметься.

РП: Душа — це не субстанція, а властивість, форма, закон людського життя, не “що”, але “як”. Ціль — це винесений у майбутнє минулий досвід, трансцендентуючий сьогодення. Тут у людства є проблеми. Світ іде назустріч системній кризі. Це майбутня демографічна межа й різного роду ресурсні й енергетичні межі накопиченого й поточного сонячного випромінювання. Щосекунди на землю падає два кілограми низькоентропійного сонячного світла, що переробляється Землею у високоентропійну форму. Приплив сонячної негентропії (упорядкування) запускає появу й розвиток флори, над якою за допомогою харчових ланцюгів надбудовується піраміда фауни з людиною на вершині. У біосфері має місце самокорекція біологічного спадкового коду за допомогою зміни поколінь і статевого диморфізму, а в соціумі як ноосферній частині біосфери — самокорекція соціокультурного спадкового коду через зміну культурно-історичних епох.

ВО: То яким ви бачите майбутнє в контексті нашої теперішньої розмови про віру й науку?

РП: І соматичний, і соціокультурний розвиток іде через поляризацію й наступне взаємооплодотворення протилежних взаємно доповнюючих начал. Західний техноцентризм і східний культуроцентризм уже з'єдналися в деяких країнах Південно-Східної Азії й у майбутньому можуть з'єднатися в Росії, що зберегла жвавість духу й незвичайну стійкість у всіх історичних випробуваннях. Динаміка Росії може бути адекватно зрозумілою тільки в контексті світової динаміки: Росія в значній мірі замкнута на світову економіку, а світова економіка замкнута тільки на саму себе. Але щоб Росія була чимсь для інших, вона, насамперед, повинна стати чимсь для самої себе. Саме в цьому контексті, у результаті чесного й професійного нетривіального діалогу різних суспільних сил Росії, варто визначити потрібну пропорцію витрат обмежених інтелектуальних, моральних, правових, фінансових і медійних ресурсів на розвиток Росії. Це значить і розвиток різних традиційних конфесій, і фундаментальної науки, і її прикладних галузей, без чого модернізація нашої країни неможлива.